

Due to the basic theoretical concepts of the adolescence the questionnaire for evaluation the principal features (indicators) of this age-related crisis was developed. The comparative analysis of the results of survey of various groups of informants (respondents) is implemented: by teachers with a great experience of working at school, students, contemporary Ukrainian adolescents, their teacher and parents. Different aspects of evaluations are being employed (retro- and actual-estimation, objective and subjective estimation). The peculiarities of perception by various groups of informants of symptomatology and phenomenology of the crisis of maturing are being defined. Different types of dynamics and content of the crisis of contemporary adolescents in Ukraine are being described on the basis of the actual data.

Key words: *the adolescence, phenomenology, the features (indicators) of the adolescence, L.S. Vygotsky, parents, teachers, contemporary adolescents, the factorial analysis, the crisis of personality, the crisis of subject.*

Отримано: 18.11.2015 р.

УДК 159.923.2

І.В. Шевчук

НАРАТИВНА ПСИХОЛОГІЯ ЯК НАПРЯМ СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

І.В. Шевчук. Наративна психологія як напрям сучасних досліджень. У статті розкривається питання наративної психології. В основу цього підходу покладено уявлення про те, що реальність не існує об'єктивно, а безперервно конструюється у взаємодії людей одне з одним. У результаті цієї взаємодії окремими спільнотами людей створюються переконання, цінності, закони, уявлення, які виливаються в мові. Крізь призму цих уявлень люди інтерпретують світ, наділяють сенсом ті чи інші явища, події, процеси свого життя.

Термін "наратив" має на увазі розповідь історій про людей та їхні проблеми. Тому основною метою наративної терапії є створення навколо клієнта простору для розвитку альтернативних історій, які дадуть йому можливість відчувати себе здатним вплинути на перебіг власного життя, стати безпосереднім автором своєї історії.

Ключові слова: *наративна психологія, наратив, автобіографія, ідентичність, наративний аналіз, життєвий досвід.*

І.В. Шевчук. Нарративная психология как направление современных исследований. В статье раскрывается вопрос нарративной психологии. В основе этого подхода лежит представление о том, что реальность не существует объективно, а непрерывно конструируется во взаимодействии людей друг с другом. В результате этого взаимодействия отдельными сообществами людей создаются убеждения, ценности, законы, представления, которые находят выражение в языке. Сквозь призму этих представлений люди интерпретируют мир, наделяют смыслом те или иные явления, события, процессы их жизни.

Термин "нарратив" подразумевает рассказывание историй о людях и их проблемах. Поэтому основной целью нарративной терапии является

создание вокруг клиента пространства для развития альтернативных историй, которые дадут ему возможность почувствовать себя способным повлиять на ход течения собственной жизни, стать непосредственно автором своей истории.

Ключевые слова: нарративная психология, нарратив, автобиография, идентичность, нарративный анализ, жизненный опыт.

Постановка проблеми. Наратив – це специфічний дискурс, простіше кажучи, це текст, який має сюжет, що послідовно розгортається в часі, просторі й у взаємодії з іншими персонажами. Найголовніший наратив для кожного – це історія його життя. Саме завдяки їй людина не лише моделює реальний світ, а й робить своє існування унікальним, таким, що відрізняється від інших. Наративна психологія – це досить молода наука, якою сьогодні цікавиться багато науковців та філософів.

Мета дослідження – глибше розкрити поняття наративної психології.

Виникнення наративного підходу в психології пов'язують з іменами Майкла Вайта й Девіда Епстона та публікацією в 1990 році їхньої книги "Наративні засоби досягнення терапевтичних цілей". За словами Майкла Вайта, люди осмислюють своє життя через історії.

Наративна психологія – один із альтернативних напрямів у сучасній психології, що швидко розвивається. Основою наративної психології є соціокультурний контекст наративів.

У рамках наратології було здійснено величезну кількість спроб визначити поняття "наратив" і відрізнити його від інших видів дискурсу передусім через структурні особливості. Одним із перших, хто вивчав наративну структуру, вважається В. Пропп, який, проаналізувавши "морфологію" російської народної казки, дійшов висновку, що всі відомі сюжети містять деякий набір певних елементів [5, с. 40].

Психолог Дж. Брунер, спираючись на роботу Кеннета Берка "Грамматика мотивів", запропонував список елементів, що складають структуру наративу: дійова особа (Agent), дія (Action), обстановка (Setting), засоби (Instrument), мета (Goal) і труднощі (Trouble). При цьому "труднощі" розуміють як те, що рухає драму; вони виникають при конфлікті [3, с. 10].

Класичною роботою з визначення компонентів наративу є дослідження В. Лабова і Дж. Валецького. В. Лабов стверджував, що в повністю сформованому наративі є шість елементів: теза (стиглий виклад, резюме наративу), орієнтація (час, місце, ситуація, дійові особи), послідовність подій, оцінка (значимість і сенс дії, ставлення оповідача до цієї дії), резолюція (що зрештою сталося) і код (де оповідач повертається в цей час) [4].

Одна з проблем структурного визначення наративу полягає в тому, що багато оповідань не вписуються в запропоновані схеми: деякі компо-

ненти можуть бути відсутні або перебувати в іншій послідовності, також існує небезпека "підгонки" під схему, яка є до того ж етноцентричною. Незважаючи на те, що компоненти В. Лабова можна зустріти в більшості оповідань, І. Брокмасер і Д. Карбо стверджують, що йому не вдалося дати універсальне визначення наративу за структуралістськими мірками [2, с 39].

Інша проблема полягає в тому, що структуралісти вивчають вирваний з широкого контексту наратив, а не реальні, живі оповіді в інтеракціях. Так, наприклад, майже не враховується вплив, який на оповідача справляє інтерв'юер. Слід зазначити, що соціальні дисципліни використовують визначення наративу, дані здебільшого в рамках наратології, тобто літературознавчої дисципліни. Ці визначення не вловлюють специфіки феномену, яка цікавить, зокрема, психологію. У зв'язку з цим неодноразово порушувалося питання про необхідність перевизначення наративу в термінах психологічної науки. Деякі психологи вважають, що форма й структура оповіді є менш значимими факторами, ніж здатність наративу вловлювати інтенції людських дій і передавати їх.

Подальший розвиток наративних досліджень ішов шляхом поступової відмови від структуралістських установок. Так, дослідниця Міке Баль розглядає наратологію як евристичний інструмент, який може і повинен використовуватися в поєднанні з іншими концепціями й теоріями. Її наратологія постає як постструктуралістський проект. Вона наполягає (разом з М. Бахтіним) на звичайній природі і (разом з Ж. Деррідою) на неоднозначному розумінні будь-якого наративного висловлювання. У результаті інваріантні форми поступаються місцем різноманітним структурам наративних текстів у їхніх культурних контекстах. Наративний аналіз у М. Баль перетворюється на культурний аналіз, на форму інтерпретації культури [1, с. 54].

Значний вплив на трансформацію уявлень про наратив справив М. Бахтін. Ідея поліфонічної природи наративу, розроблена Бахтіним при аналізі романів Достоевського, привела до нових концепцій "багатоголосого розуму" і "діалогічного Я". М. Бахтін наполягав на тому, що до людини не можна застосувати формулу тотожності "А є А"; справжнє життя особистості, справжнє Я виникає саме в точці розбіжності людини із самою собою. Саме роман (а роман може бути одним із видів наративу) завдяки цій специфіці виявляється, за М. Бахтіним, найбільш адекватним жанром для вираження людської "незавершеності". Безумовно, ідеї М. Бахтіна виходять за рамки теорії літератури: "Погляди Бахтіна на наративний дискурс припускають тлумачення людини як самостворючої особистості, здатної спростувати будь-який остаточний варіант ідентичності".

У межах наративного підходу існує багато різних напрямків. Вони розрізняються і за теоретичними засадами, і за способами збору даних, і, звичайно, за методами аналізу. Не всі гілки наративного аналізу належать

до соціального конструктивізму й поділяють його переконання. Наприклад, В. Голлвей і Т. Джефферсон працюють у традиціях психоаналізу, припускаючи за наративну роботу несвідомого, яку дослідник повинен розглянути й інтерпретувати [10, с. 147-163].

З наративом працює конверсаційний аналіз і дискурсивна психологія, які цікавляться не самим лише наративом, а широким дискурсивним контекстом, в якому знаходиться наратив. До наративного підходу належить теорія позиціонування Р. Харре, що вивчає способи, якими оповідач у взаємодії з аудиторією займає суб'єктну позицію. Як зазначила К. Рісман, дослідники можуть зрештою потонути в морі транскриптів, тому що майже нічого не говориться про те, як аналізувати оповідь. Можна сказати, що в широкому сенсі наративний аналіз виконує сьогодні роль інтерпретативного інструменту, призначеного для вивчення життя людей через історії, які вони розповідають [9, с. 84].

Незважаючи на те, що наративна психологія не має жодної чітко вираженої школи, більшість наявних у її рамках підходів відмовляється від традиційного позитивістського розуміння "Я" академічної психологією. Відповідно до установки соціального конструкціонізму "Я" розглядається як культурно-історично зумовлене, що виникає в процесі здійснення різних комунікативних практик, зокрема й наративних. На відміну від радикального конструктивізму наративний підхід не заперечує існування реальності й не оголошує її продуктом, що виникає в процесі конструювання за допомогою мовних ресурсів. Його швидше можна віднести до "конструктивного реалізму", згідно з яким реальність народжується в результаті активної взаємодії людини зі світом. У рамках цього підходу "Я", безумовно, є конструкцією, але це не означає його фіктивності: "Я" в усіх своїх іпостасях, зокрема і як пізнання, можна зрозуміти як таке, що існує лише в соціальних комунікаціях, тобто як продукт і одночасно умову соціально-культурного конструювання. Це не означає, що суб'єктивна реальність і "Я" фіктивні. Ні, вони цілком реальні, однак це особливий тип реальності".

Для дослідників наративу припущення про конститутивний характер дискурсу доповнюється розумінням нарації як особливої практики, за допомогою якої ідентичність змінюється й артикулюється. Вважається, що процес наративного конструювання ідентичності подібний до більш загального уявлення про дискурсивне конструювання. Ідентичність мислиться як така, що здійснюється в дискурсі, а не існує до нього, як рухлива, а не фіксована, як культурно-історична, сконструйована в інтеракціях, як безперервно змінювана й суперечлива. Розповідаючи історії, ми конфігуруємо те, якими ми могли б бути, і оскільки ми можемо розповідати різні історії, ми можемо конструювати різні версії "Я" [8].

Наративи мають низку особливостей, що дозволяють вважати їх унікальним матеріалом для вивчення ідентичності. Насамперед ідеться про "виняткові здатності наративу представляти темпоральну природу людського досвіду і так схоплювати безперервне, але розвивальне "Я". З усіх дискурсивно-орієнтованих теорій конструювання ідентичності тільки наративний підхід може серйозно розглядати розвиток і трансформацію ідентичності в часі, до того ж наступність і зв'язність "Я" залишається однією з найважливіших її функцій: "Я сьогодні той самий, який був учора, і, незважаючи на можливі зміни, я зберігаю тотожність самому собі. Це не означає, що я завжди однаковий, це означає лише, що я та сама людина. Це означає, зокрема, що я несу відповідальність за свої слова, що я можу планувати щось, що я можу проектувати себе в майбутньому і брати на себе якісь обов'язки" [5, с. 5-10].

І. Брокмаєр переконаний, що конструювання людської ідентичності може розглядатися як конструювання особливого модусу часу. Він пропонує назвати його "автобіографічним часом". Будь-який наратив відбиває процес, який пов'язує початок з кінцем, однак при цьому він має дуже складну часову організацію. Життєва історія – це історія, яка одночасно розповідає і про минуле, і про теперішнє, і про процес, в якому вони з'єднуються. Але вона також і про майбутнє, яке починається в ту мить, коли розповідається історія. Йдеться і про одночасність, а отже, й про змішування всіх трьох модусів, або модальностей, людського часу. Досить дивно, що коли ми слухаємо або читаємо життєвий наратив, ми зазвичай не усвідомлюємо складність цієї конструкції. "Тут і зараз" наративного мовленнєвого акту, розповідання історії комусь є початком будь-якої історії. Однак у хронологічному порядку більшості життєвих історій це кінець процесу, лінії власного життя, яка почалася колись у минулому. Отже, виникають дві темпоральні перспективи: одна відкривається з теперішнього в минуле, роблячи це так, що в кінці вона входить у когеренцію з другою перспективою, яка своєю чергою представляє життєвий шлях як спроектований уздовж (більшою чи меншою мірою) хронологічного виміру. При цьому виникає дивовижний ефект: послідовність наративних подій постає як рух до певної мети, ніби в кінці була мета, якої від початку треба було досягти. Брокмаєр називає цей ефект "ретроспективна телеологія" [2, с. 29-42].

Чутливість наративу до часового модусу людського існування дозволяє схоплювати процеси, за допомогою яких відбувається перебудова ідентичності. Дж. Брунер запропонував наступну схему наративу (до якої входить акт нарації): "Наратор, що знаходиться "тут і зараз", бере на себе завдання описати дії героя "там і тоді", героя, який носить його ім'я. Він повинен узгодити минуле з теперішнім так, щоб герой і таратор, зрештою, злилися й стали однією людиною з єдиною свідомістю. Таким чином, для

того щоб привести героя в точку, де він стає наратором, потрібна теорія зростання або принаймні трансформації" [3, с. 9-29].

Використовуючи канонічні, культурно задані лінгвістичні форми, наратив, однак, ніколи не розповідає про типові події. Як одна з його основних особливостей, що дозволяють відрізнити наратив від інших дискурсивних форм, зазначається "проблемність" наративу: центральним у структурі сюжету є подія, що порушує звичний порядок. Для психологічної структури це означає, що герой переживає кризу, після якої його "світ" (як і власна ідентичність) має бути збудований за новими правилами, відповідно до нових орієнтирів [4].

На думку Т. Сарбіна, виживання у світі смислів і значень було б проблематичним, не будь у нас здатності складати та інтерпретувати історії про переплетіння людських життів. Під час розгляду проблем формування ідентичності неминуче постають питання моральних орієнтирів оповідача, оскільки "наративна ідентичність і моральне життя йдуть поруч одне з одним". У 1986 році Теодор Сарбін позначив один з пріоритетних напрямків наративного підходу: "Можна стверджувати, що Я-наратив є центральним при дослідженні чесності (морального судження або поведінки), якщо таке дослідження ґрунтується на положенні, що актор має статус суб'єкта (агента). Таке дослідження є більш осмисленим підходом до проблем морального впливу, ніж популярні теорії, що ґрунтуються на стадіях дорослішання і на яких часто засновуються дослідження" [7, с. 24].

Одна з перших спроб звернутися через наратив до дослідження розвитку й трансформації моральних норм належить А. Макінтайру. В історії науки можна виділити два антиномічні уявлення про мораль: як про систему поставлених людині норм та цінностей або як про сферу індивідуального самонаполягання особистості. На рівні психології в першому випадку моральний розвиток розуміють як процес пристосування дитини до вимог суспільства, в другому його вивчення потрапляє в контекст проблем становлення індивідуальності. Отже, виникає традиційна дилема, при якій відбувається "редукція або до автономного суб'єкта, або до культури як двигуна пасивного індивіда" [4].

Подолання цієї проблематичної подвійності деякі автори бачать у моделях світу, що творяться суб'єктом і культурою, припускаючи, що цей процес здійснюється здебільшого за допомогою комунікативної практики, такої як наративна. Відмінна риса теорії наративної ідентичності полягає в тому, що історії, які ми розповідаємо про себе, перебувають у взаємозв'язку з ширшим культурним контекстом (з метанаративами, з сюжетами, характерними для певної культури, зі способами інтерпретації тощо). Будь-яким оповідям властива інтертекстуальність (тобто кожен текст є похідним від якогось тексту і відсилає до майбутніх текстів). Кожна

життєва історія, таким чином, вбудована в контекст інтеракцій і комунікацій, що дозволяє утримувати в одному полі зору "історію реального життя разом з історіями про можливе життя, а також безліч їхніх комбінацій. Як наслідок, життя нарративу можна розглядати як відкриту історію, що не має кінця" [2, с. 7].

Будь-яка конкретна історія створюється з урахуванням властивих певній культурі очікувань типових сюжетів, мотивів, причин і наслідків. Такий зв'язок між особистою історією й нормами побудови оповіді, що циркулюють у культурі, дозволяє нарративу бути сполучною ланкою між культурою та індивідуальною свідомістю. Дж. Брунер виділяє дві функції автобіографічного нарративу. З одного боку, розповідаючи про себе, ми хочемо представити себе іншим (і собі) як типових, характерних, "культурно підтверджених", а отже, зрозумілих представників суспільства. Але тоді ми просто є дзеркалами культури, і говорити про індивідуальність "Я" безглуздо. Для забезпечення індивідуальності (принаймні в західній культурі) нарратив фіксується на тому, що є винятковим, що порушує канонічні уявлення "народної психології".

Отже, до нарративу спочатку ставиться "вимога розповісти щось цікаве – тобто історію, в якій розпізнається канонічне й неканонічне. Робить історію цікавою те, що йде всупереч з очікуваним або призводить до результату, який іде всупереч з очікуваним" [3, с. 28]. На думку ряду науковців, нарратив становить матеріал, в якому зберігається напруженість між діями індивідуального суб'єкта й культурною традицією, що дозволяє звернутися до нього в пошуках моделі, що описує їхні відносини. У багатьох Я-нарративах міститься перехід від особистого, приватного до дискусійного дискурсу, що стосується соціальних проблем. І це зрозуміло, якщо визнати, що нарративи є не тільки рефлексивним самоописанням, але й засобом форматування соціального життя. При всьому різноманітті нарративних досліджень більшість дослідників згодна з тим, що нарратив, який є чутливим до часу, має інтертекстуальні відносини з більш широким культурним дискурсом і зберігає напруженість відносин між традицією й діями індивідуального суб'єкта, є унікальним матеріалом для вивчення конструювання "Я" в культурному контексті в часі й просторі, оскільки "ідея людської ідентичності – можна навіть сказати, сама можливість людської ідентичності пов'язана з поняттям нарративу та нарративності" [2, с. 15].

Висновки. До якої б культури ми не належали, її нарративи впливають на нас, і під цим впливом формується особистий нарратив кожної конкретної людини. Цей життєвий нарратив схожий на історію, певну послідовність подій, об'єднану загальним сюжетом. Ті події, яким людина надає особливе значення, лягають в основу сюжету, при цьому багато інших подій ніби випадають з поля її зору, оскільки не вкладаються в

загальний сюжет. Тому завдання психолога, що працює в наративному ключі, полягає в тому, щоб допомогти клієнту "перескласти" історію, включаючи в оповідь упущені радісні моменти, а також відшукуючи й відновлюючи в правах позитивні якості клієнта, його заслуги й досягнення, грандіозні плани на майбутнє, його особливі здібності, що дозволять впоратися з проблемою зараз.

Список використаних джерел

1. Bal, M. *Narratology: introduction to the theory of narrative* / M. Bal. – Toronto : University of Toronto Press, 1997.
2. Брокмайер И. Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы / И. Брокмайер, Р. Харре // *Вопросы философии* ; пер. с англ. Сайес Д.Л. – М. : Наука, 2000. – №. 3. – С. 29-42.
3. Брунер Дж. Жизнь как нарратив. Постнеклассическая психология / Дж. Брунер. – М. : Логос, 2005. – С. 9-29.
4. http://psy.1september.ru/view_article.php?ID=200900707
5. Леонтьев Д.А. Лабиринт идентичностей: не человек для идентичности, а идентичность для человека / Д.А. Леонтьев // *Философские науки*. – М., 2009. – С. 5-10.
6. Пропп В. Морфология волшебной сказки / В. Пропп. – М. : Наука, 1969.
7. Сарбин Т.Р. Нарратив как базовая метафора для психологии / Т.Р. Сарбин // *Постнеклассическая психология*. – 2004. – № 1. – С. 6-28.
8. Турушева Ю.Б. Нарратив как метод исследования процесса социализации / Ю.Б. Турушева // *Психологические исследования*. – 2015. – Т. 8. – № 39. – С. 2-5.
9. Harre, R., Langenhove, L. *Positioning theory*, Oxford: Blackwell, 1999.
10. Hollway, W., Jefferson, T. *Panic and perjury: a psychosocial exploration of agency* // *British Journal of Social Psychology*, 2005, 44(2), 147-163.

Spisok vykorystanykh dzherel

1. Bal, M. *Narratology: introduction to the theory of narrative* / M. Bal. – Toronto : University of Toronto Press, 1997.
2. Brokmajer I. *Narrativ: problemy i obeshhanija odnoj al'ternativnoj paradigmy* / I. Brokmajer, R. Harre // *Voprosy filosofii* ; per. s angl. Sajes D.L. – М. : Nauka, 2000. – №. 3. – S. 29-42.
3. Bruner Dzh. *Zhizn' kak narrativ. Postneklassicheskaja psihologija* / Dzh. Bruner. – М. : Logos, 2005. – S. 9-29.
4. http://psy.1september.ru/view_article.php?ID=200900707

5. Leont'ev D.A. Labirint identičnostej: ne čelovek dlja identičnosti, a identičnost' dlja čeloveka / D.A. Leont'ev // Filozofskie nauki. – M., 2009. – S. 5-10.
6. Propp V. Morfoložija volshebnoj skazki / V. Propp. – M. : Nauka, 1969.
7. Sarbin T.R. Narrativ kak bazovaja metafora dlja psihologi / T.R. Sarbin // Postneklassičeskaja psihologija. – 2004. – № 1. – S. 6-28.
8. Turusheva Ju.B. Narrativ kak metod issledovanija processa socializacii / Ju.B. Turusheva // Psihologičeskie issledovanija. – 2015. – T. 8. – № 39. – S. 2-5.
9. Harre, R., Langenhove, L. Positioning theory, Oxford: Blackwell, 1999.
10. Hollway, W., Jefferson, T. Panic and perjury: a psychosocial exploration of agency // British Journal of Social Psychology, 2005, 44(2), 147-163.

I.V. Shevchuk. Narrative psychology as the direction of modern research.

This article describes the question of narrative psychology. The underlying idea of it is that reality doesn't exist objectively but is continuously constructed in conjunction of people with each other. As a result of this interaction some communities of people create beliefs, values, laws, presenting that find expression in the language. In the light of these representations people interpret the world, give meaning to these or those phenomena, events, processes of life.

The term "narrative" implies narrative stories about people and their problems. This is the dialogue between a psychologist and a person who asked for help, that opens new opportunities and new ways of solving problems, and it happens because the subject of the dialogue is not "pathology" or "symptom" but a story that allowed the problem to appear in the life of the client.

Main narrative for each person is the story of his life. It is because of it, he does not only simulate the real world, but makes his existence unique, different from others. Narrative psychology is a relatively young science, which now makes interest for many scientists and philosophers. The main purpose of narrative therapy is creating around a customer some space to develop alternative stories that will give him the feeling of being able to influence the course of his life and to become directly the author of his story.

Key words: *narrative psychology, narrative, autobiography, identity, narrative analysis, life experience.*

Отримано: 14.10.2015 p.